

dr hab. Piotr Długosz, prof. UKEN w Krakowie
Instytut Dziennikarstwa i Stosunków Międzynarodowych
Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr Marty Jurczak-Morris na temat „Kultura edukacji szkolnej w formule zdalnej w obliczu pandemii COVID-19- pozorna czy realna zmiana” napisanej pod kierunkiem dr hab. Piotra Mikiewicza, prof. UD DSW.

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska jest udanym i wykonanym z należytą starannością teoretyczną oraz metodologiczną studium teoretyczno-empirycznym na temat funkcjonowania szkoły podczas wprowadzenia zdalnej edukacji w Polsce i Wielkiej Brytanii. Autorka zestawia i porównuje ze sobą dwa środowiska społeczno-kulturowe, w których realizowano dwa odmienne modele edukacji zdalnej tj. w trybie synchronicznym (PL) i asynchronicznym (UK). Komparatystyczne podejście do badania skutków zmian w kulturze edukacyjnej szkół w obu państwach poszerza granicę znanego i pozwala odpowiedzieć m.in. na pytanie o charakterze praktycznym, które z tych podejść był skuteczniejsze i zbliżone do tradycyjnej kultury szkolnej oraz dlaczego tak się stało.

Warto podkreślić, że niniejsza praca doktorska została przygotowana na podstawie badań sfinansowanych przez Narodową Agencję Wymiany Akademickiej (NAWA) w ramach Grantu Interwencyjnego pt. „Wyłaniająca się nowa kultura szkoły wraz z jej potencjalnymi konsekwencjami w kontekście edukacji zdalnej w czasie pandemii COVID-19”.

Niewątpliwie pisanie pracy w ramach uzyskanego grantu jest dodatkowym argumentem świadczącym o wysokiej jakości przedłożonych do oceny badań i analiz, gdyż grant uzyskał pozytywne recenzje w drodze postępowania konkursowego. Pewną niejasność wzbudza brak w niniejszej dysertacji informacji o roli pełnionej przez Doktorantkę w tym projekcie. Wydaje się, iż taka informacja przynajmniej w przypisie powinna się znaleźć. Z opisu metodologicznego pracy doktorskiej wynikałoby, iż Doktorantka występowała w omawianym projekcie w roli badacza terenowego.

Biorąc pod uwagę problematykę pracy, jej nie tylko poznawcze znaczenie, ale i praktyczną użyteczność badań zrealizowanych w warunkach – by tak rzec – wielkiego eksperymentu społecznego, jakim było zdalne nauczanie podczas pandemii COVID-19, wykorzystaną aparaturę teoretyczną oraz prowadzone analizy i interpretacje zebranego

materiału należy stwierdzić, iż dysertacja mgr Marty Jurczak-Morris spełnia warunki określone dla rozprawy doktorskiej w art. 187, ust. 1 i 2 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U.2021.478 ze zm.). Oceniana rozprawa prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną w dyscyplinie oraz stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Ponadto niniejsza praca wypełnia lukę poznawczą w badaniach nad skutkami wprowadzenia edukacji zdalnej w perspektywie badań jakościowych.

W dotychczasowym dyskursie na temat skutków zdalnej edukacji zdecydowanie dominuje perspektywa ilościowa z przewagą sondaży realizowanych wśród uczniów, nauczycieli, dyrektorów szkół oraz rodziców. Przedstawiona do recenzji praca jest jedną z nielicznych studiów opartych na materiale etnograficznym, pozwalającym zajrzeć za kulisy szkolnej sceny.

Praca doktorska składa się ze wstępu, sześciu rozdziałów, zakończenia, streszczenia oraz bibliografii oraz skromnego spisu wykresów i tabel. Praca liczy 240 stron maszynopisu.

We wstępie Autorka kreśli tematykę rozprawy, jej główne założenia oraz kontekst, w jakim przyszło funkcjonować młodzieży po wprowadzeniu zdalnej edukacji na całym świecie.

Jak możemy przeczytać na s. 7 „praca jest próbą odpowiedzi na pytanie o potencjalną zmianę kultury edukacji szkolnej w formie zdalnej w porównaniu z kulturą edukacji szkolnej w formie stacjonarnej (tradycyjnej). Pytam zatem o to, co zmieniło się w sposobie uczestniczenia w edukacji szkolnej i do jakiego stopnia ta nowa forma uczenia się i nauczania zmieniła myślenie uczniów i nauczycieli edukacji”. Na kolejnych kartach dysertacji Autorka stara się udzielić odpowiedzi na powyższe pytania, uprzednio dokonując w części teoretycznej konceptualizacji pracy i jej problematyki.

W rozdziale pierwszym Doktorantka przedstawia siatkę pojęciową, która będzie wykorzystana do prowadzenia analiz. Pojawia się opis podstawowych terminów, takich jak: szkoła, edukacja szkolna, edukacja zdalna. W kolejnych podrozdziałach pojawia się metafora szkoły ujmowanej jako spotkania uwarunkowanego miejscem, czasem oraz czynnościami rytualnymi prowadzonymi w ramach relacji pedagogicznej. Autorka w niniejszym rozdziale dokonuje eksplikacji problematyki badawczej odwołując się do autorów takich, jak Anthony Giddens, Florian Znaniecki, Erving Goffman, Peter McLaren.

Rozdział drugi jest obszernym studium teoretycznym opisującym i wyjaśniającym w perspektywie interakcjonistycznej kulturę edukacji szkolnej. Doktorantka oparła analizy teoretyczne na kluczowych teoriach dotyczących kultury szkolnej. W tym eklektycznym podejściu znalazła się teoria strukturacji Giddensa, teoria dramaturgiczna Goffmana i koncepcja stosunku pedagogicznego Znanieckiego. Wymienione narzędzia teoretyczne stanowią ramy

poznawcze służące do oglądu i interpretacji materiału badawczego zebranego w trakcie trwania edukacji zdalnej. Dopełnieniem kluczowych teorii są też opisy szkolnych rytuałów podtrzymujących definicję szkolnej sytuacji autorstwa Petera Woodsa, Mc Larena, Phila Jacksona. Eksplikacja ukrytego programu szkoły Rolanda Meighana uzupełnia ramy teoretyczne pracy, które z perspektywy socjologii edukacji wydają się być kompletne.

Autorka w sposób nader szczegółowy stara się analizować każdy element szkolnej sytuacji, uwzględniając perspektywę ucznia oraz nauczyciela. Zakreślone ramy teoretyczne dobrze przygotowują czytelnika do odczytania części empirycznej pracy, w której omawiane w drugim rozdziale kategorie są nieodzowne przy prowadzeniu badań i interpretacji zebranego materiału.

Kolejny trzeci rozdział ma charakter metodologiczny i stanowi zwornik między częścią teoretyczną i empiryczną pracy. Naturalnym podejściem ze względu na wcześniej implementowany paradygmat jakościowy jest zastosowanie metodologii jakościowej. Metoda zgodnie z zasadami metodologii normatywnej jest dostosowana do problematyki badawczej. Podejście jakościowe pozwala dotrzeć do perspektywy aktorów szkolnych oraz ich definicji sytuacji konstruowanej w warunkach edukacji zdalnej. Dzięki temu podejściu Doktorantka miała możliwość spojrzenia na edukację zdalną jako na rzeczywistość wchodzenia przez aktorów szkolnych w swoje role podczas edukacji zdalnej. Do realizacji powyższego celu została wykorzystana metoda etnograficzna (warsztaty kolaż). W ramach tego podejścia został przeprowadzony wywiad swobodny, obserwacja jawna nieuczestnicząca oraz niejawną uczestnicząca, analiza danych zastanych. Można by też domniemywać, iż opis zastosowanych metod i dobór próbek badawczych stanowią *par excellence* studium przypadku w ujęciu Roberta Yin¹.

Obok problemu głównego zaprezentowanego w formie pytania: „Czy i w jakim stopniu kultura edukacji szkolnej w formule zdalnej uległa realnej zmianie w obliczu pandemii COVID-19?” w pracy pojawiło się czternaście problemów szczegółowych, co jest dobrą praktyką i pozwala precyzyjnie nakreślić obszar eksploracji badawczej. Dobór przypadków do badań miał charakter celowy. Badania zrealizowano w dwóch szkołach podstawowych znajdujących się w metropoliach tj. Wrocławiu i Londynie.

Z jednej strony, wybór dwóch odrębnych lokalizacji przedmiotu badań daje możliwość porównania różnych kultur organizacyjnych szkoły podczas pandemii. Z drugiej strony, zróżnicowanie pod względem organizacji zdalnej edukacji (tryb synchroniczny w Polsce i

¹ Robert Yin, *Studium przypadku w badaniach naukowych*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2015.

asynchroniczny w Wielkiej Brytanii) uniemożliwia prowadzenie porównawczych obserwacji na lekcjach zdalnych. Stąd nieco ograniczone są dane dotyczące brytyjskiego szkolnictwa, gdyż odwołują się tylko do wywiadów i uczestnictwa Autorki w dwóch sesjach konsultacyjnych.

Przeprowadzenie dwudziestu jeden wywiadów indywidualnych i grupowych z nauczycielami oraz dyrektorami szkoły polskiej i brytyjskiej oraz trzydziestu jawnych obserwacji nieuczestniczących zajęć zdalnych oraz dwóch niejawnych obserwacji sesji konsultacyjnych wydają się być adekwatne do poszukiwania odpowiedzi na stawiane w problematyce pytania.

Można przyjąć, iż przy tej liczbie wywiadów i obserwacji nastąpiło teoretyczne nasycenie danymi. Jedyne zastrzeżenie można mieć do łącznego podania liczby wywiadów indywidualnych i grupowych. Należałoby oddzielnie wskazać liczbę wywiadów przeprowadzonych za pomocą każdej z metod oraz opisać krótko, w jaki sposób realizowano wywiady grupowe, czy były to klasyczne focusy?

Rozdział czwarty jest oparty częściowo na analizie danych zastanych. Została w nim scharakteryzowana specyfika szkolnictwa w Polsce i Wielkiej Brytanii po wprowadzeniu zdalnej edukacji oraz fazy przebiegu pandemii w obu krajach, długość oraz częstota wprowadzanych lockdownów. Doktorantka przywołuje w tej części pracy wiele badań mających na celu pokazanie problemów pojawiających się w trakcie zdalnej edukacji. Wspomina o przepaści cyfrowej, znikaniu uczniów (czy też wypadaniu) ze zdalnej edukacji i stracie edukacyjnej (s. 124, 127).

Z perspektywy badacza problematyki zdalnej edukacji poza kwestiami zdrowia psychicznego nierówności edukacyjne i związana z nimi strata edukacyjna stanowiły i stanowią największy problem.

W tym miejscu można wskazać, że Autorka pominęła ważne dokumenty i badania, które mogłyby wzmocnić warstwę empiryczną pracy, jak też wnieść nową wiedzę do badanej problematyki. Autorka nie uwzględniła w przeglądzie badań raportu NIK na temat funkcjonowania szkół w Polsce w trakcie zdalnej edukacji. Jest to jeden z ważniejszych dokumentów diagnozujących problemy szkół, uczniów, rodziców². Trzeba również zwrócić uwagę, iż większość badań cytowanych przez Autorkę nie ma charakteru reprezentatywnego, a niestety badania realizowane na próbach celowych za pomocą metodologii CAWI są znacznie obciążone błędami. Dlatego też warto było sięgnąć do badań reprezentatywnych, które np.

² Funkcjonowanie szkół w sytuacji zagrożenia COVID-19. Warszawa: NIK 2021.
<https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/szkoly-w-czasach-pandemii.html>.

zrealizował CBOS³. Dzięki przeprowadzonym badaniom na reprezentatywnej próbie rodziców możemy się dowiedzieć nie tylko o tym, jakie problemy pojawiały się w trakcie zdalnej edukacji, ale ustalić zasięg, biorąc pod uwagę np. miejsce zamieszkania, klasę społeczną, wykształcenie, typ szkoły dziecka. W przeglądzie badań pominięte zostały też prace oparte na badaniach jakościowych realizowane w podczas zdalnej edukacji. Wydaje się, iż np. praca Katarzyny Kalinowskiej oparta na dziennikach uczniowskich i wywiadach pogłębionych mogła nieco przybliżyć sytuację zdalnej edukacji z perspektywy interpretatywnej⁴ w innych miejscach i szkołach.

Brak wskazanych pozycji nie umniejsza wartości poznawczej pracy, gdyż jej główne cele koncentrują się na perspektywie mikro, jednakże, jeśli już wykorzystuje się dane zastane, to należy sięgnąć do materiałów opartych na trafnych i rzetelnych pomiarach.

Kolejny piąty rozdział poświęcony jest prezentacji wyników badań własnych. Doktorantka przedstawia w nim opis obu typów edukacji zdanej synchronicznej vs asynchronicznej pokazując ich specyfikę oraz różnice pojawiające się podczas prowadzenia lekcji.

W kolejnych podrozdziałach są zaprezentowane kluczowe dla celów badawczych kategorie: interakcje między aktorami szkolnymi i ich odmiany; prezentacja twarzy społecznej ucznia i nauczyciela z podziałem na strategie stosowane przez nauczycieli brytyjskich i polskich; uczniowskie strategie zachowania twarzy w formule synchronicznej i asynchronicznej; dystans wobec roli z jego różnymi przejawami. Następnie w dysertacji przedstawiono rekonstrukcję definicji sytuacji szkolnej z perspektywy nauczycieli. W pracy tak mocno zanurzonej w interakcjonizmie nie mogło zabraknąć jednej z głównych kategorii, jaką są rytuały szkolne. Autorka zwraca uwagę na deficyt makrorytuału w postaci szkolnych zgromadzeń występującego w brytyjskiej szkole. Wśród polskich nauczycieli ujawniono z kolei deficyt mikrorytuałów np. rytuał otwarcia w postaci wypowiedzianego na stojąco „dzień dobry” s. 166. Ponadto wymienione zostały rytuały oceniania i różnice między polską a brytyjską szkołą; rytualne utrzymywanie porządku; czy też nowe rytuały powstałe w trakcie zdalnej edukacji w postaci, jak to określa Autorka: „magia jednego kliknięcia” s. 174.

Na kolejnych kartach pracy zrekonstruowano także stosunek pedagogiczny podczas zdalnej edukacji. Jest to ważny poznawczo fragment, gdyż pokazuje niejako efektywność nauczania oraz jego bariery – te związane ze zdalną edukacją w dwóch różnych typach

³ Edukacja zdalna – doświadczenia i oceny. Warszawa: CBOS 2021.

⁴ Katarzyna Kalinowska, „No... nie wyszło to tak, jak oczekiwaliśmy”. Typologia zdalnych lekcji z perspektywy młodzieży. *Zoon Politikon*, DOI 10.4467/2543408XZOP.22.001.15620.

środowisk edukacyjnych. Prezentowane badania udowadniają powszechnie funkcjonującą tezę mówiącą o tym, że przy wielu negatywnych cechach zdalnej edukacji pojawiły się też pozytywy. Należy do nich zaliczyć rozwój kompetencji informatycznych, cyfrowych, wzrost samodzielności i odpowiedzialności za własną naukę s. 184.

Doktorantka porusza też w pracy ważną kwestię wypełniania nauczycielskich obowiązków podczas zdalnej edukacji, dodatkowego wysiłku wkładanego w przygotowanie lekcji zdalnych, zmiany atmosfery przy zachowaniu dotychczasowych obowiązków wobec uczniów, rodziców i władz szkoły. Dodatkowo Doktorantka eksploruje problematykę ukrytego i jawnego programu szkoły podczas edukacji zdalnej. Warto podkreślić, iż jest to oryginalny wątek podejmowany w tego typu badaniach nad zdalną edukacją, co dodatkowo podnosi wartość poznawczą i aplikacyjną zrealizowanych badań.

W ostatnim szóstym rozdziale Autorka stara się podsumować zrealizowane badania i odpowiedzieć na główne pytanie badawcze: czy zdalna edukacja przyczyniała się do zmiany kultury edukacji szkolnej? Rozważane są zmiany wynikające z pojawienia się przestrzeni wirtualnej, zmiany kultury szkolnej pod wpływem edukacji synchronicznej oraz asynchronicznej.

Na zakończenie pracy Autorka wykorzystując swoją doskonałą wyobraźnię socjologiczną zastanawia się czy z cyfryzacją procesu uczenia, nauczania i zmianą kultury edukacji szkolnej nie będzie tak jak z wynalezieniem druku. Na upowszechnienia piśmiennictwa należało czekać kilka stuleci, być może „z wynalazkiem edukacji zdalnej” kultury szkolnej będzie podobnie i zamierzona transformacja edukacji pojawi się dalszej przyszłości.

W pracy jest niewiele błędów, niedopatrzeń czy też niejasnych sformułowań. Poza tymi wskazanymi już wcześniej wątpliwościami czy niewielkimi zastrzeżeniami można jednakże zwrócić uwagę na kilka kwestii.

Wydaje się, iż dobrze byłoby, aby Autorka wspomniała o tym, że edukacja na odległość ma długą historię, gdyż powszechność umiejętności czytania i pisania, drukowane materiały i sprawnie funkcjonująca poczta (sposób przekazywania wiadomości na duże odległości) stworzyły możliwości kształcenia korespondencyjnego, mającego swe początki w XVIII wieku. W kolejnych wiekach udoskonalano te formy. Kolejnym etapem było upowszechnienie radia i wykorzystanie go do nauki szkolnej dzięki temu, że uczniowie i nauczyciel w tym

samym czasie korzystali z urządzeń nadawczo-odbiorczych. Umożliwiło to realizację obowiązku szkolnego na obszarach o słabym zaludnieniu – interior Australii, północ Kanady⁵.

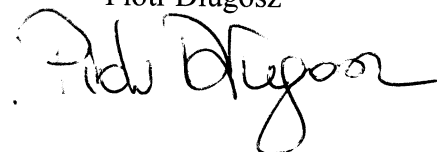
Sformułowanie na s. 108 „liczby mówią same za siebie....” jest niezbyt celne, biorąc pod uwagę paradygmat interpretacyjny uwzględniony w pracy doktorskiej. To raczej ludzie, czytelnicy nadają znaczenie cyfrom w oparciu o istniejące arsenale sensu.

Praca jest napisana bardzo starannie. Rzadko można spotkać „literówki”. Jeden z takich błędów zauważono na s. 163, gdzie zamiast „świecie szkolnym” pojawia się forma „świecie szkolnym”.

Podsumowując należy stwierdzić, iż recenzowana praca doktorska spełnia wszystkie wymogi stawiane przez ustawodawcę na stopień doktora. Praca jest napisana bardzo starannie pod względem językowym. Autorka doskonale poradziła sobie z wyzwaniem związanym ze specyfiką badanego zjawiska, jakim była wyłaniająca się nowa kultura szkoły pod wpływem wprowadzenia zdalnej edukacji. Warstwa teoretyczna pracy jest dopracowana starannie i stanowi ramy interpretacyjne dla zebranego materiału badawczego. Autorka co warto podkreślić, zadała sobie wiele trudu, aby zajrzeć za kulisy zdalnej edukacji. Dzięki zrealizowanym badaniom możemy zrozumieć różne aspekty zdalnej edukacji oraz głębiej wniknąć w tę rzeczywistość ukrytą za tabelkami, wykresami, które dominowały w dyskursie na temat zdalnej edukacji.

Z uwagi na wagę problemów poruszanych w pracy o charakterze poznawczym oraz praktycznym, wysoki poziom merytoryczny oraz wysoką jakość zrealizowanych badań, ich innowacyjność i rzetelność analityczną rekomenduję pracę do druku. Autorka powinna także zostać nagrodzona za swoją znakomitą pracę wyróżnieniem.

Piotr Długosz

⁵ Marian Niezgoda, Edukacja zdalna: szansa czy zagrożenie? *Youth in Central and Eastern Europe* (13). <https://ycee.up.krakow.pl/article/view/9243/8881>.